

COMITATUL NOBILIAR – CARACTERISTICI ȘI CONSTITUIRE. CU PRIVIRE SPECIALĂ ASUPRA BANATULUI MEDIEVAL

*Zoltán Iusztin**

Cuvinte cheie: comitat nobiliar, instituții administrative, baroni, comite, autoritate politică
Keywords: noble county, administrative institutions, barons, sheriff, political authority

Caracteristici

Cu toate că este asociat inovațiilor angevine, comitatul nobiliar a fost întemeiat și consolidat de regii arpadieni. În această ordine de idei noua instituție trebuie interpretată ca fiind o metamorfoză a vechiului comitat regal care, în ansamblu, poate fi definită de autoadministrare. Potrivit istoricului Iosif Holub, dreptul de judecată al comitelui sau vicecomitelui asupra nobililor, fără prezența juzilor, atestă existența unui sistem jurisdicțional distinct numit autogovernarea nobilimii¹.

Totuși, cele două concepte aduse în discuție sunt sinonime parțial, motiv pentru care preferăm utilizarea primului termen, care este mai aproape de realitatea istorică.

Autoadministrarea caracterizează cel mai bine identitatea comitatului, în care activitatea nobilimii provinciale devine oficială și, în același timp, surprinde momentul consacrării sale prin evidențierea dreptului de judecată. Spre deosebire, autogovernarea este un termen mai vag – politic vorbind – și mai complex, care poate subaprecia rolul celorlalte instituții comitatense.

Obținerea dreptului de judecată și constituirea instituțiilor judiciare locale nu a presupus doar recunoașterea oficială a dreptului nobilimii provinciale (atestat de cutume și obiceiuri mai vechi) de a-și judeca proprii membrii, ci a reprezentat și momentul implicării sale în soluționarea problemelor interne ale țării. Acest fapt dovedește că autoadministrarea în sine comportă o paletă mai largă de competențe, atribuții și drepturi.

Cu alte cuvinte, comitatul nobiliar s-a constituit pe fondul transformărilor suferite de statul medieval maghiar la nivel social. În timp ce *servientes*

* Cercetător independent, Timișoara, str. Pindului nr. 14, e-mail: parceval_zoli@yahoo.com.

¹ Iosif Holub, *Zala megye története a középkorban*, I, Budapest, 1929, p. 105.

regis devin nobili mici și mijlocii, *comites* ajung în vârful ierarhiei nobiliare, monopolizând demnitățile de la curte. Însă, prin crearea noii instituții, nu doar baronii preiau atribuții în conducerea țării, ci și nobilimea provincială, care își va lăsa amprenta în evoluția ulterioară a regatului.

Odată cu desfășurarea activităților judiciare, această stare socială pătrunde în toate domeniile vieții locale. De la strângerea impozitelor² și până la adoptarea deciziilor în chestiuni de siguranță statală³, nobilimea participă la administrarea comitatelor alături de reprezentanții regelui. Din motive legate de consolidarea autorității interne, dar și din necesități de ordin social, dinastul pretinde concursul majorității locuitorilor liberi ai țării pentru asigurarea unei guvernări eficiente, prin includerea lor în cadrul mecanismelor administrative ale țării. Unele dintre aceste instituții au fost create ca urmare a implicării nobilimii provinciale în gestionarea problemelor interne și reprezentau organisme interne ale noilor comitate: juzii nobililor, asesorii jurați, scaunele de judecată, adunările comitatense, cancelarii comitatensi, dar și vicecomiții.

Potrivit lui Tringli István identitatea comitatului nobiliar este trădată de existența juzilor nobilimii și a vicecomiților, care i-au înlocuit pe vechii locțiitori ai comitelui⁴, numiți *comites curiales*, dar toate instituțiile enumerate mai sus pot demonstra funcționarea noii unități administrative.

Comitatele bănățene

În lipsa unor dovezi concrete nu se poate vorbi despre funcționarea comitatelor nobiliare pe teritoriul delimitat de Mureș, Tisa, Dunăre și versantul vestic al Carpaților Meridionali înainte de începutul secolului al XIV-lea, chiar dacă oficializarea noilor instituții a fost realizată la sfârșitul secolului al XIII-lea prin adoptarea articolelor V și XXXII din decretele din anul 1291, respectiv 1298⁵.

În această situație, doar contextul politic poate surprinde procesul de transformare instituțională a comitatului regal, motiv pentru care adoptăm opinia larg răspândită în literatura de specialitate potrivit căreia oligarhii au

² *Decreta Regni Hungariae*, I, Budapest, 1976, p. 86-88 (în continuare DRH).

³ Holub J., *op. cit.*, p. 298-300.

⁴ Tringli I., *Megyék a középkori Magyarországon*, în *Honoris causa. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére*, 2009, p. 497.

⁵ Scheftsik Gy., *Jász-Nagykun-Szolnok vármegye múltja és jelene*, Jász-Nagykun-Szolnok vármegye területének története 1876-ig, A nemesi vármegye kialakulása, tisztikara, igazságszolgáltatási és közigazgatási szerepe (variantă CD).

obstrucționat constituirea comitatului nobiliar la sfârșitul secolului al XIII-lea și doar restaurarea autorității coroanei a făcut posibilă continuarea sa⁶.

Anarhia feudală a provocat fragmentarea țării și formarea provinciilor autonome conduse de oligarhi. Principalele caracteristici ale acestor „mici regate” – termen utilizat de literatura maghiară pentru desemnarea teritoriilor stăpânite de marea nobilime potrivnică coroanei⁷ – a fost consolidarea marii proprietăți și uzitarea dreptului de judecată de către magnați, care au trecut la întemeierea unui aparat juridico-administrativ de sine stătător⁸.

Aceleași realități au fost întâlnite și pe teritoriul Banatului medieval, unde, după stingerea dinastiei arpadiene, baronii și-au consolidat poziția politică prin guvernarea fără restricții a teritoriilor stăpânite odinioară ca honoruri.

Printre oligarhiile care s-au sustras autorității coroanei, Kristó Gyula îi menționa pe banul Teodor și fiul său Ioan⁹. Potrivit unor documente emise în anul 1317, respectiv 1324, acest ban a încercat să-și păstreze stăpânirea cu ajutorul despotului de Vidin¹⁰. Totuși, dimensiunile teritoriului ocupat de Teodor *Weyteh*¹¹ rămân în continuare incerte, majoritatea istoricilor localizându-l în jurul banatului de Severin, cu toate că familia sa deținea proprietăți și în comitatele Timiș și Arad¹².

Nu știm momentul în care a început împotrivirea sa față de coroană, dar documentele amintite mai sus menționează o acțiune militară întreprinsă de Carol Robert în vederea cuceririi Mehadiei¹³, care era ocupată de fiul său,

⁶ Engel P., Kristó Gy., Kubinyi A., *Magyarország története 1301–1526*, Budapest, 2005, p. 90 (în continuare *Magyarország története 1301–1526*).

⁷ Bartoniek E., *A magyar királyválasztási jog a középkorban*, în *Sz.*, 1936, 70, nr. 9-10, p. 374; Kristó Gy., *I. Károlyi királyi harcai a tartományurak ellen (1310-1323)*, în *Sz.*, 2003, 137, nr. 2, p. 303-306.

⁸ Kristó Gy., *A feudális széttagolódás Magyarországon*, Budapest, 1979, p. 141-142.

⁹ *Ibidem*, p. 144.

¹⁰ Györffy Gy., *Adatok a románok XIII. századi történetéhez és a román állam kezdeteihez*, în *TörtSz*, 1964, 7, nr. 3-4, p. 538.

¹¹ Istoricii maghiari îl identifică pe banul Teodor cu Teodor *Vejteh* din neamul Cenad care, în această perioadă, ar fi fost cel mai bogat nobil din comitatul Timiș (Hóman B., *Magyar Történet*, II, Budapest, 1939, p. 312-313, tabel 21.). Se consideră că prima mențiune a banului provine din anul 1285, când un document îi amintește pe nobili Irineus și Teodor, fiii lui Dominic, între martorii prezenți la adunarea comitatensă din Cenad. Cei doi depuneau mărturie în cazul unei pricini în care era implicat comitele Toma, fiul lui Pancrațiu din neamul Cenad (*AUO*, IX, Budapest, 1871, p. 420).

¹² Pesty F., *Krassó vármegye története*, III, Budapest, 1882, p. 117 (în continuare *Krassó*).

¹³ *Anjoukori okmánytár. Codex diplomaticus Hungaricus Andavensis*, ed. Nagy I., Tasnádi Nagy Gy., II, Budapest, 1881, p. 150-152, doc. 136 (în continuare *Anjou*); Karácsonyi B.,

Ioan. La această revoltă participase și Teodor, deoarece documentele vorbesc de încătușarea sa în momentul în care trupele regale, conduse de Pavel Széchy și Martin, fiul lui Bugar asediau cetatea. Conflictul s-a prelungit, iar pentru a-l determina pe Ioan să se predea, asediatorii l-au umilit pe tatăl său, legându-l de coada unui cal, ca apoi să-l târâie prin fața cetății Mehadia¹⁴.

Dacă nu există îndoieli în privința acestor evenimente, problematică rămâne datarea lor. Istoricul Györffy György considera că revolta banului Teodor și a fiului său a fost doar o parte a conflictul de amploare, condus de Borșa Kopasz și voievodul Ladislau Kán, și a debutat odată cu acesta. Astfel, acțiunea militară îndreptată împotriva banului Teodor și a fiului său a avut loc în toamna anului 1316¹⁵. Opinia este contestată de Engel Pál care distinge două expediții împotriva cetății Mehadia. Prima acțiune militară ar fi avut loc înaintea anului 1315, după probabila înțelegere dintre Carol și aliatul său, despotul sârb, Ștefan Dragutin, care era îndreptată împotriva despotului bulgar. Istoricul maghiar considera că Mehadia a fost cucerită în urma unei alte campanii, care a avut loc abia pe la sfârșitul anului 1321 sau începutul celui următor, când la conducerea ostilităților a fost numit Dionisie Széchy. Acesta l-a înlocuit pe fratele său, decedat în anul 1319, în funcția de paharnic¹⁶.

Evenimentele relatate sunt importante în măsura în care ne ajută la datarea momentului constituirii comitatelor nobiliare și a modului în care au fost influențate de conflictele interne. Astfel, am stabilit ca dată *post quem* pentru finalizarea acestui proces instaurarea autorității coroanei asupra întregii provincii, dar după cum observăm, revolta împotriva coroanei este posterioară mutării reședinței regale la Timișoara, fapt ce ne determină să considerăm că întemeierea comitatelor nobiliare bănățene a fost anterioară anului 1315, în situația în care apariția lor nu a fost obstrucționată de oligarhi.

Însă dinastul angevin nu a reușit să pacifice întregul teritoriu bănățean înainte de sfârșitul anului 1321, ci dimpotrivă, încă de la prima sa încoronare, din anul 1301, în această zonă trăia unul dintre cei mai importanți opozanți ai săi, episcopul de Cenad, Anton, care s-a numărat printre delegații ce i-au oferit coroana Ungariei regelui polonez. Nici după ce încercarea de a aduce un dinast

Kristó Gy., *Oklevelek a Csák-territórium történetéhez*, în *Acta Historica*, 1971, 36, p. 25-27, doc. 18.

¹⁴ *DIR*, C, Transilvania, IV, București, 1955, p. 54.

¹⁵ Györffy Gy., *Adatok*, p. 539-540.

¹⁶ Engel Pál, *Az ország Újraegyesítése. I. Károly küzdelmei az oligarchák ellen (1310-1323)*, în *Sz.*, 1988, 122, nr. 1-2, p. 104-105, 130.

polonez eșuează, episcopul nu trece de partea lui Carol Robert, ci împreună cu episcopul de Veszprém, îl încoronează rege al Ungariei, la 6 decembrie 1305, pe Otto de Wiettelbach¹⁷. Această atitudine îl va costa scaunul episcopal, pentru că, începând din vara anului 1307, conducerea diocezei de Cenad a fost asigurată de Benedict¹⁸.

Spre deosebire de ierarh, nobilimea laică a luptat alături de Carol împotriva magnaților. Unul dintre reprezentanții neamului Cenad, Nicolae Telegdi (Tileagd) a luat parte la bătălia de la Rozgon, unde a fost rănit, iar pentru faptele sale de arme regele i-a acordat beneficiile vămii din satul Telegd¹⁹. Sprijinitori ai coroanei au fost și nobilii din familia Bor-Kalan²⁰, care se aflau în conflict cu Borșa Kopasz, datorită disputei privind câteva proprietăți din comitatul Bihar. Potrivit unor opinii mai vechi, celelalte familii nobiliare cu proprietăți mai reduse nu ar fi fost de partea regelui angevin, ci ar fi urmat linia politică adoptată de Borșa²¹. În lipsa unor informații concrete nu putem ști care a fost atitudinea nobilimii de la sudul Mureșului față de prima încoronare a lui Carol Robert. Opțiunile ei ulterioare anului 1315 ne determină să apreciem că direcția politică urmată de episcopul Anton a influențat într-o anumită măsură întreaga zonă până în anul 1307.

Instalarea episcopului Benedict și prezența dinastului la Timișoara au determinat schimbarea orientării politice a unei mari părți a nobilimii. Totuși, nu putem fi de acord cu opinia potrivit căreia întreaga nobilime de la sudul Mureșului, cu excepția celor din neamul Cenad, a fost susținătoarea lui Otto, în contextul în care de partea acestuia din urmă a trecut și neamul Borșa²², dar nici cu ipoteza enunțată de istoricul Hóman Bálint, care îi cataloga pe nobilii bănățeni ca fiind familiarii lui Csák Ugrin²³. Discutabilă rămâne atitudinea familiei Bor-Kalan, aflată în conflict cu magnatul ardelean, și cea a banului Teodor care, în anul 1304, este menționat în rândul fidelilor lui Carol²⁴. De asemenea, există informații care ridică semne de întrebare asupra atitudinii

¹⁷ Borovszky S., *Csand vármegye története 1715-ig*, I, Budapest, 1896, p. 81-82.

¹⁸ *Anjou*, II, p. 232.

¹⁹ *Anjou-kori oklevéltár*, III, Budapest–Szeged, 1994, p. 158-159 (în continuare AO).

²⁰ Borovszky S., *Torontál vármegye*, Budapest, 1912, p. 349.

²¹ *Ibidem*.

²² *Ibidem*.

²³ Hóman B., Szekfű Gy., *Magyar Történet*, A rendiség kialakulásának kora, Küzdelem a trónért és hatalomért (variantă CD).

²⁴ Engel P., *Magyarország világi Archontológiája 1301-1457*, I, Budapest, 1996 (în continuare Archontológiá).

familiei Cenad în contextul luptelor dintre coroană și Borșa Kopasz, deoarece la doi ani după aceste evenimente membrii clanului sunt deposedați de o serie de proprietăți²⁵.

Din aceste motive nu se poate vorbi de extinderea autorității dinastului asupra întregului teritoriu bănățean în decursul anului 1307. În timp ce Timișoara²⁶ și partea centrală a rămas fidelă lui Carol, sud-vestul provinciei se afla sub dominația lui Csák Ugrin. Membru al ramurii Ujlak, din familia Csák – din care provenea palatinul Matei – magnatul Ugrin stăpânea teritoriul Srem²⁷, dar și o porțiune din zona aflată la est de gura de vărsare a Tisei. Spre deosebire de ceilalți baroni, Csák Ugrin a sprijinit de la început partida angevină, dar și-a păstrat o anumită independență față de autoritatea centrală. Documentele nu menționează nicio acțiune militară întreprinsă de rege împotriva sa, însă surprind lipsa magnatului de la ceremoniile și evenimentele care au legitimat domnia lui Carol Robert. Csák Ugrin nu a participat la dieta de la Pesta din anul 1308 și nici la încoronarea din anul 1309, ci a trimis delegați²⁸.

Motivarea acestor absențe ar clarifica relația sa cu autoritatea centrală, dar literatura de specialitate preferă individualizarea stăpânirii sale. Aportul său la consolidarea noii autorități este unul important, deoarece între anii 1307-1309 a deținut demnitatea de vistier, iar între anii 1301-1311 a cumulat conducerea comitatelor Pozsega, Bács, Srem și Valkó²⁹. Potrivit istoriografiei mai vechi, Csák Ugrin a deținut și demnitatea de jude al țării începând cu anul 1304 și până la moartea sa, survenită în 1311³⁰. Opinia este contestată de Engel Pál, care scoate în evidență lipsa dovezilor pentru susținerea acestui deziderat, dar atribuie teritoriului stăpânit de magnat un caracter autonom³¹. Ca urmare, vom accepta această ipoteză care afirmă că instaurarea autorității depline a regelui asupra teritoriilor sudice a avut loc abia după moartea lui Ugrin, chiar dacă s-a numărat printre sprijinitorii săi.

Dificultăți mai mari au fost resimțite în încercarea de supunere a porțiunii nord-estice a provinciei bănățene. O mare parte a comitatului Arad, în special zona situată la nordul Mureșului, s-a aflat sub autoritatea puternicului voievod

²⁵ Borovszky S., *Csanád*, p. 83. Totuși, deposedarea familiei Cenad de o parte din bunuri poate fi atribuită doar într-un procentaj redus ipotezei că ar fi pactizat cu familia Borșa și partida antiangevină deoarece, în acest caz, pedeapsa regelui ar fi fost îndeplinită cu întârziere.

²⁶ Ștefan Pascu, *Timișoara, pagini din trecut și de azi*, Timișoara, 1969, p. 43-44.

²⁷ Hóman B., Gy. Szekfű Gy., *Magyar Történet*, (variantă CD).

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *Archontológia*, p. 100, 164, 199, 221.

³⁰ Nagy I., *A Csák nemzetség. Az Ujlaki ágazat*, în *Turul*, 1885, nr. 3, (variantă CD).

³¹ Engel P., *op. cit.*, în *Sz.*, 122/1988, nr.1-2, p.94.

al Transilvaniei, Ladislau Kán. Unii cercetători consideră că stăpânirea acestuia s-a extins după moartea magnatului Csák Ugrin și asupra altor teritorii situate între Dunăre și Mureș³². În discuție trebuie aduse doar porțiunile estice ale Banatului, în contextul în care cetatea Timișoarei și centrul provinciei au rămas fidele regelui.

În perioada luptelor pentru coroană voievodul ardelean a adoptat o politică independentă, impunând un sistem de guvernare cu tendințe centralizatoare. Potrivit lui Tudor Sălăgean, după moartea regelui Andrei al III-lea Transilvania a dobândit un statut cvasisuveran³³. Astfel, nu poate fi de mirare faptul că documentele atestă existența unui stolnic și a unui jude al voievodului³⁴, instituții ce demonstrează funcționarea unei curți după modelul celei regale.

Mai mult decât atât, Ladislau Kán a preluat administrarea proprietăților și veniturilor regale din Transilvania, și-a instaurat autoritatea asupra scaunelor săsești și secuiești, a convocat și prezidat congregațiile cu caracter general, dar caracterul suveran al guvernării sale este reprezentat cel mai bine de uzitarea dreptului regal (*ius regium*), prin care dispunea de proprietățile celor neîndreptățiți³⁵.

După cum observăm, voievodul ardelean a urmat o politică independentă în perioada *interregnum*-ului și a urmărit sprijinirea pretendenților la coroana Ungariei doar în măsura în care își putea întări autoritatea. În acest sens a rămas celebră atitudinea sa față de insuccesul lui Otto de Wiettelsbach, pe care l-a închis și l-a deposedat de Sfânta Coroană. Autoritatea sa atinge apogeul în anul 1308 când, fiind în posesia însemnelor regale, își permite să-l impună pe unul dintre fiii săi pe scaunul episcopal al Transilvaniei. Totuși, sfidarea autorității centrale, care era sprijinită de papalitate, și refuzul de a preda Sfânta Coroană duce la excomunicarea sa din 1309. Această atitudine intransigentă a Bisericii Catolice l-a obligat să depună, în anul următor, jurământul de credință în fața suveranului la Szeged³⁶.

Însă anul 1310 nu reprezintă momentul în care s-a dezmembrat stăpânirea lui Ladislau Kán. Întregul teritoriu stăpânit înainte, ce cuprindea și comitatul Arad, a rămas sub autoritatea voievodului până în anul 1315³⁷.

³² Tudor Sălăgean, *Un voievod al Transilvaniei: Ladislau Kán, 1294-1315*, Cluj-Napoca, 2007, p. 90.

³³ *Ibidem*, p.79.

³⁴ *DIR*, C, III, p.176.

³⁵ T. Sălăgean, *op. cit.*, p. 75.

³⁶ *DIR*, C, III, p. 172-173.

³⁷ Engel P., *Az orsz ag*, p. 94.

În aceste condiții se impune stabilirea momentului în care zona Mureșului Inferior ajunge sub stăpânirea voievodului. A fost avansată opinia potrivit căreia ocuparea comitatului Arad corespunde cu mutarea reședinței voievodale la Deva, de unde era posibilă extinderea dominației spre vest, deci anterior anului 1300³⁸. Însă, această datare este timpurie și nu poate corespunde realităților din interiorul Transilvaniei. În această perioadă, Ladislau Kán își disputa autoritatea cu episcopul Petru Monoszló, care miza pe sprijinul regelui dar, odată cu dispariția acestuia, voievodului îi va fi ușor să-și impună stăpânirea. Începând cu anul 1301, episcopul ardelean pierde sprijinul curții regale și, odată cu aceasta, autoritatea de a se opune voievodului. Fără un oponent interior pe măsură, Ladislau va încerca să-și extindă influența și spre exteriorul Transilvaniei³⁹.

Acest lucru este menționat în textul excomunicării din decembrie 1309, în care legatul papal sublinia că Ladislau stăpânea și teritoriile *citra silvas*⁴⁰, termen prin care nu trebuiesc înțelese teritoriile și comitatele aflate la vest sau nord-vest de Transilvania, ci zona Mureșului Inferior. Chiar dacă unele opinii sugerează extinderea autorității voievodale până la gura de vărsare a Mureșului⁴¹, informațiile deținute verifică doar dominația sa asupra comitatului Arad. Momentul în care acest teritoriu intră sub jurisdicția voievodului ardelean credem că a avut loc în perioada cuprinsă între anii 1301-1309. Un alt motiv pentru susținerea acestui deziderat este legat de lipsa informațiilor referitoare la existența unor conflicte între episcopul Anton, urmașii banului Paul din neamul Gutkeled (care au deținut cetatea Șoimoș) și voievodul Transilvaniei.

Totuși, nu știm ce relații au existat între Ladislau Kán și episcopul de Cenad, cu toate că s-au aflat în aceeași tabără, a susținătorilor lui Venceslas Premysl, iar apoi a lui Otto de Wittelsbach. Presupunem că între cei doi nu existau conflicte, motiv pentru care voievodul nu și-a lărgit sfera de influență în detrimentul episcopiei bănățene. Încăpățânarea episcopului Anton și nesupunerea față de Roma a determinat citarea sa în fața papei, fapt ce a dus la crearea unui vid de putere în cadrul episcopiei de Cenad. Situația a devenit favorabilă voievodului, care obținea astfel posibilitatea expansiunii spre sud-vest.

Schimbările survenite în dieceza Cenadului în anul 1307 au facilitat întinderea administrației voievodale asupra comitatului Arad, prin ocuparea

³⁸ T. Sălăgean, *op.cit.*, p. 71, 90.

³⁹ *Ibidem*, p. 72, 89.

⁴⁰ *DIR*, C, III, p. 167.

⁴¹ Engel P., *Az ország*, p. 111.

cetății Șoimoș de către comiții lui Ladislau Kán. Până în acest moment cetatea trebuie să fi rămas în posesia comitelui Pousa⁴², conform testamentului emis în anul 1278⁴³, și a posibililor săi urmași⁴⁴.

În același an⁴⁵ episcopul de Kalocsa reclama pierderea unei proprietăți datorită excomunicării pronunțate împotriva voievodului⁴⁶. Domeniul în discuție este Almaș (*Halmas*), aflat în comitatul Caraș⁴⁷, la o distanță destul de mare de cursul inferior al Mureșului. Așa cum observăm, anul 1307 reprezintă o perioadă de schimbări pentru zona bănățeană în special de natură politică, de aceea opinăm că tot în acest răstimp cetatea Șoimoș a intrat sub stăpânirea lui Ladislau Kán.

Administrația voievodală s-a menținut asupra comitatului Arad în perioada cuprinsă între anii 1307-1315. Acest lucru este important deoarece documentele menționează prezența juzilor nobiliari începând cu anul 1311⁴⁸. Din acest moment se poate vorbi de existența comitatului nobiliar, dar după opinia istoricului Kristó, Arad a devenit comitat nobiliar cel târziu în anul 1310⁴⁹, când este menționat primul castelan al cetății Șoimoș⁵⁰. Conform

⁴² Potrivit documentului, comitele Pousa a moștenit cetatea Șoimoș de la unchiul său, banul Pavel din neamul Gutkeled. În paralel atragem atenția că există o anumită relativitate în ceea ce privește identificarea acestuia din urmă cu Pavel, ban de Severin și Bács.

⁴³ DI 1020.

⁴⁴ Adrian Andrei Rusu, *Castelarea carpatică. Fortificații și cetăți din Transilvania și teritoriile învecinate (sec. XIII-XIV)*, Cluj-Napoca, 2005, p. 537 (în continuare *Castelarea carpatică*); A. A. Rusu, G. P. Hurezan, *Cetăți medievale din județul Arad*, Arad, 1999, p. 75-97.

⁴⁵ Nu este exclus ca Ladislau Kán să fi ocupat proprietatea arhiepiscopiei de Kalocsa la sfârșitul anului 1306, deoarece scrisoarea arhiepiscopului este semnată la 20 ianuarie 1307. Perioada în care voievodul a ocupat domeniul Almaș este cuprinsă între 26 XII 1306 – 20 I 1307. Această ipoteză se datorează faptului că arhiepiscopul Vicențiu a primit mandatarea papală de excomunicare înaintea datei de 26 XII 1306, atunci când priorul dominicanilor de la Alba Iulia îl înștiința pe papă de ordinul primit de episcopul Transilvaniei de la arhiepiscopia de Kalocsa cu privire la efectuarea excomunicării. Totuși, priorul menționează că ordinul nu a fost transmis cu ajutorul documentelor oficiale, motiv pentru care excomunicarea emisă de arhiepiscop – datorită refuzului episcopului ardelean – a avut loc după această dată, fiind urmată apoi de represaliile voievodului. (Jako Zs., *Erdélyi okmánytár*, II, p. 51-52, nr.53-55). Din aceste motive apreciem că Ladislau Kán a ocupat domeniul Almaș la începutul anului 1307.

⁴⁶ Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, I, Cluj-Napoca, 1971, p. 198; *AO*, II, p. 56, nr. 114.

⁴⁷ Gy. Kristó, *Ardealul timpuriu (895-1324)*, Szeged, 2004, p. 365; *AO*, II, p. 114.

⁴⁸ DI 91166.

⁴⁹ Kristó Gy., *A vármegyék kialakulása Magyarországon*, Budapest, 1988, p. 463.

⁵⁰ *Archontológiá*, p. 413.

opinieii generale, calitatea de castelan al cetății corespundea cu îndeplinirea funcției de comite al unității administrative, dar în contextul în care Ladislau Kán este considerat titularul comitatului⁵¹, castelanul cetății Șoimoș îndeplinea rolul unui vicecomite.

Totuși, observăm că în această perioadă comitatul Arad se afla sub administrația voievodului ardelean, iar dacă acceptăm teoria potrivit căreia oligarhii au obstrucționat constituirea comitatului nobiliar⁵², ajungem la un nonsens.

Cu toate acestea, realitățile din Transilvania aflată sub dominația lui Ladislau contestă această neconcordanță. După Tudor Sălăgean, voievodul ardelean a instaurat un regim administrativ în care familiarii săi și nobilimea provincială au primit un rol destul de important. Astfel, Ladislau Kán „și-a încadrat întregul aparat administrativ, cu reprezentanții unei nobilimi provinciale care, cel puțin de la dispariția vechiului domeniu regal, nu se mai bucurase de un asemenea tratament”⁵³.

Acceptând opinia cercetătorului clujean, nu este greșit să apreciem că implicarea nobilimii provinciale în administrarea comitatului Arad a avut loc din momentul includerii unității teritoriale în sistemul de guvernare voievodal. Acest lucru s-a petrecut la începutul anului 1307, atunci când reprezentanții voievodului au intrat în stăpânirea cetății Șoimoș.

Despre funcționarea comitatului nobiliar după refacerea unității regatului nu există prea multe informații. Se observă o tăcere a surselor, dar politica dinastului angevin pare că a respectat vechile realități din zonă, astfel că după anul 1315 și până la sfârșitul secolului, comitatul Arad s-a aflat sub jurisdicția voievozilor ardeleni⁵⁴, care l-au administrat prin intermediul castelanilor și vicecomiților.

Timiș, Caraș

În ceea ce privește comitatele bănățene, doar pentru Arad există dovezi care atestă constituirea administrației nobiliare înaintea strămutării reședinței regale la Timișoara. Pentru celelalte unități administrative nu beneficiem de informații concise decât după anul 1315. În ce măsură a influențat acest proces

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² Kristó Gy., *A feudális széttagolódás*, p. 198.

⁵³ T. Sălăgean, *op.cit.*, p. 77.

⁵⁴ *Archontológiá*, p. 98.

instalarea reședinței regale în centrul Banatului este greu de observat, mai ales că primul comitat nobiliar și-a datorat apariția administrației voievodale.

Fără îndoială, stabilirea dinastului la Timișoara nu a determinat doar dezvoltarea cetății, ci și a comitatului Timiș. Totuși, prima dovadă despre implicarea nobilimii provinciale în administrația comitatului este adusă de un document emis la 7 iunie 1318, care îl menționează pe vicecomitele Dominic Saar⁵⁵. Potrivit documentului, acesta are calitatea de *vicecomes noster Themesyensis*, fapt ce sugerează că titularul comitatului era altcineva. Engel Pál susținea că titularul comitatului în anul 1318 era Nicolae Treutel⁵⁶, care este numit de un document datat în anul 1316 *comes Tymisiensis et castelanus noster de Iokw*⁵⁷. Actul este controversat, deoarece calitatea de castelan al cetății menționate mai sus nu putea fi deținută în anul 1316 de un baron al regelui, în contextul în care nord-vestul Ungariei se afla sub stăpânirea lui Matei Csák⁵⁸. Editorii AO consideră că documentul a fost emis între anii 1318-1320⁵⁹, ceea ce dovedește că Nicolae Treutel nu a fost comite al Timișului începând cu anul 1316, ci abia doi ani mai târziu.

Însă nu putem ști cu certitudine dacă unitatea administrativă a intrat în etapa jurisdicției nobiliare în anul 1318 sau mai devreme, în situația în care, până în anul 1317 Carol Robert a pendulat cu stabilirea reședinței între Lipova și Timișoara⁶⁰.

Pe de altă parte, Dominic s-a dovedit a fi un familiar al regelui și nu al comitelui Nicolae Treutel, deoarece în actele de danie Carol Robert menționează că vicecomitele l-a slujit încă de la venirea sa în Ungaria⁶¹. Din aceste motive instalarea sa la administrarea comitatului Timiș a avut loc mai timpuriu, poate chiar începând din anul 1316 sau mai devreme, deoarece împrăștierea sa cu cele două moșii din comitatul Timiș s-a datorat serviciilor recente aduse coroanei.

Atestarea jurisdicției nobiliare este îngreunată și de lipsa documentelor care surprind funcționarea celorlalte instituții nobiliare, în special celei a

⁵⁵ *Anjou*, I, p. 473-474.

⁵⁶ *Archontológiá*, p. 202.

⁵⁷ Fejér G., *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, VIII/1, Budae, 1832, p. 595-596 (în continuare Fejér).

⁵⁸ Engel P., *Az orszóg*, p. 105, 109, 116-119.

⁵⁹ *AO*, IV, p. 89.

⁶⁰ Engel P., *Az orszóg*, p. 112.

⁶¹ *DIR*, C, III, p. 296-297, 300-301.

juzilor nobililor, care sunt amintiți abia în anul 1321⁶². Totuși, în baza acestor observații apreciem – cu o anumită marjă de eroare – că administrația nobiliară a comitatului Timiș funcționa constant în jurul anului 1315.

Informații documentare mai numeroase întâlnim în cazul comitatului Caraș. La începutul secolului al XIV-lea o mare parte a acestei unități administrative s-a aflat – așa cum sugerează unele opinii⁶³ – sub autoritatea magnatului Csák Ugrin⁶⁴, iar după moartea acestuia, partea sa estică a intrat în sfera de influență a banului Teodor și a aliaților săi. Un document atestă că acest ban deținea numeroase proprietăți în jurul domeniului strămoșesc Voiteg și în sudul comitatului Timiș⁶⁵, cu toate că stăpânirea sa a fost localizată în zona cetății Mehadia⁶⁶.

Momentul revoltei împotriva autorității centrale nu este cunoscut, dar apreciem că a avut loc după moartea lui Csák Ugrin, în anul 1311 când, profitând de vidul de putere, banul Teodor și-a extins influența spre vest. Carol Robert nu a reușit să intervină imediat împotriva sa, fiind reținut de campaniile împotriva dușmanilor mai puternici. Fără îndoială, au existat mai multe acțiuni militare îndreptate împotriva banului și a aliaților săi, însă documentele nu fac posibilă decât atestarea a două asemenea acțiuni militare⁶⁷ și subînțelegerea unei a treia. Prima campanie ar fi avut loc în anul 1314 și s-a soldat cu asediul cetății Mehadia⁶⁸. Victoria a revenit regelui⁶⁹, dar izvoarele nu menționează dacă cetatea a ajuns în stăpânirea coroanei. După cum s-a admis, Mehadia și celelalte fortificații de la Dunăre (Orșova și Gureni) nu au fost recucerite decât în anul 1322, dar banul Teodor era prizonier în momentul primului asediu al Mehadiiei. Din acest motiv apreciem că banul fusese capturat la începutul acțiunii militare din anul 1314 sau în urma unei campanii anterioare. Astfel, la sfârșitul acțiunilor militare, care s-au finalizat cel târziu în anul 1315, teritoriul pe care Teodor îl stăpânise odinioară a fost micșorat.

Însă, sub autoritatea fiilor săi rămânea o marea parte a Munților

⁶² Petrovics István, *A Temes megyei tisztikar legkorábbi kiadványai*, în *Acta Historica*, 2002, 116, p. 22, 26; *AO*, VI, p. 134, nr. 353.

⁶³ *Magyarország története 1301–1526*, harta de la p. 52-53.

⁶⁴ Nu este exclus ca sud-vestul Banatului și comitatul Caraș să fi fost sub autoritatea coroanei sau în sfera de influență a nobilimii care l-a susținut pe Carol Robert.

⁶⁵ *Krassó*, III, p. 117.

⁶⁶ Györffy Gy., *Adatok*, p. 538-540.

⁶⁷ Engel P., *Az ország*, p. 130.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 104-105.

⁶⁹ *AO*, IV, p. 228-229, nr. 605.

Banatului, deoarece izvoarele sugerează că honorul comitatului Caraș a fost cumulat cu funcția de castelan al cetății Somlyo (Vârșeț)⁷⁰. Acest lucru se datorează într-o mare măsură faptului că cetățile și așezările din zona montană și sudul comitatului se aflau în mâna răzvrătiților. În schimb, primul castelan al cetății Carașova, care se număra printre supușii regelui, este amintit abia în anul 1323, când comanda și cetatea Vârșeț⁷¹.

Pe baza acestor informații considerăm că banul Teodor și fiii săi au acceptat – pe cale armelor sau prin tratative diplomatice – clemența coroanei în anul 1322, atunci când documentele vorbesc de înrudirea familiei *Weyteh* cu magistrul Gall, notarul regelui.

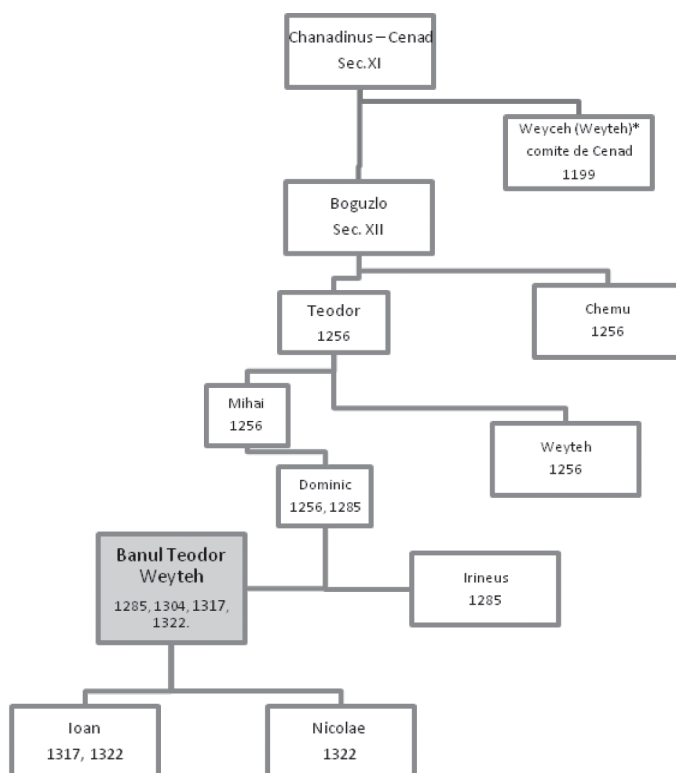

Fig. 1. Ramura Weyteh a neamului Cenad.

Totuși, organizarea comitatului nobiliar nu are legătură cu acțiunile militare îndreptate împotriva cetății Mehadia, ci cu eliberarea unor porțiuni

⁷⁰ DI 1979; DI 30394; *Anjou*, I, p. 516.

⁷¹ *Archontológiá*, p. 309.

din Munții Aninei, Dognecei și Semenice. Probabil o parte din aceste teritorii au fost cucerite în anul 1319, moment în care este amintit primul comite al Carașului din secolul al XIV-lea⁷².

Dovada îndubitabilă despre constituirea administrației nobiliare nu se datorează doar instalării în scaunul comitatens a lui Simon din neamul Kacsics, care deținea și titulatura de *comes de Sumlou*⁷³ (Vârșeț), ci în special atestării juzilor nobililor⁷⁴.

Familia Kacsics se număra, la începutul secolului al XIV-lea, printre clanurile cu tradiție din regat, mulți dintre membrii săi îndeplinind diferite slujbe la curtea ultimilor regi arpadieni⁷⁵. Odată cu instaurarea dinastiei angevine o parte a clanului Kacsics a preferat să lupte în tabăra oligarhilor, dar Simon s-a numărat printre sprijinitorii coroanei. Nu există dovezi care să certifice numirea sa la conducerea comitatului Caraș anterior anului 1319, dată atribuită de Pesty Frigyes⁷⁶ documentului care-i menționează pe juzii Ioan și Nicolae. Actul a fost publicat pentru prima dată de Fejér György în rândul documentelor datate la mijlocului secolului al XIII-lea, dar fără menționarea anului de emitere, ci doar cu mențiunea *datum Sabato proximo ante festum natae Virginis gloriosae*⁷⁷. Pe lângă cei doi juzi ai nobililor, documentul îl menționează pe comitele Blasiu, *vice magistri Symonis Comitatus de Krasu*, instituții care compuneau forul de judecată al comitatului. Fără îndoială, Blasiu era vicecomitele și locțiitorul titularului comitatului Caraș. Despre cariera lui Simon Kacsics există mai multe informații. Documentele atestă că a deținut, începând cu anul 1320, funcțiile de comite al Bistriței⁷⁸ și comite al secuilor⁷⁹, ultima demnitate oferindu-i și administrarea scaunului Mediaș⁸⁰. Totuși, preluarea demnităților transilvane nu l-au privat pe Simon

⁷² *Anjou*, I, p. 512.

* Presupunem că primul comite cunoscut al Cenadului a făcut parte din neamul Cenad datorită faptului că purta un nume des întâlnit în rândul membrilor clanului și pentru că ocupa aceeași funcție ca și strămoșul său, Chanadinus-Cenad, însă suntem conștienți că nu există nicio dovadă concretă pentru includerea sa în acest arbore genealogic și nici identificarea sa cu personajul *Weyteh* amintit de documentul din anul 1256.

⁷³ *Anjou*, I, p. 516.

⁷⁴ Wertner M., *Adalékok a XIV. századbeli magyar világi archontológiához*, în *TT*, 1907, p. 19.

⁷⁵ Kis B., *Erdély régi családai*, în *Turul*, 1911, nr. 3 (variantă CD).

⁷⁶ *Krassó*, III, p. 5.

⁷⁷ *Fejér*, IV/3, p. 560.

⁷⁸ *AO*, V, p. 373, nr. 973.

⁷⁹ *Archontológia*, p. 192.

⁸⁰ *AO*, V, p. 283, nr. 735.

de conducerea comitatului Caraș, pe care documentele i-au conferit-o și în anul 1325⁸¹. Singura discordanță este legată de faptul că Simon ajunge la conducerea comitatului Caraș în anul 1319, iar documentele îi conferă în paralel funcția de *comes de Sumlou*⁸². Acest lucru se poate datora faptului că, în perioada cuprinsă între anii 1319-1322, calitatea de castelan al acestei cetăți corespundea cu honorul comitatului Caraș.

Nu știm dacă Simon Kacsics a devenit comite al Carașului mai devreme, însă începând cu anul 1320 el intră în grațiile coroanei, care îl ridică la demnitatea de comite al secuilor. În lipsa altor dovezi, apariția jurisdicției nobiliare în comitatul Caraș nu poate fi datată mai timpuriu de anul 1319. Ipoteza este susținută și de situația tulbure din zonă, care ridică o serie de întrebări în privința teritoriilor comitatului care se aflau sub autoritatea coroanei

Cenad, Cuvin și Torontal

Spre deosebire de estul teritoriului bănățean, despre partea sa vestică există mai puține informații și mărturii, mai ales în prima parte a secolului al XIV-lea. Situația politică de la începutul acestui secol este neclară, însă există câteva indicii despre schimbările administrative care au conferit o altă imagine întregii zone și anume divizarea sa în trei comitate: Cenad, Torontal și Cuvin.

Comitatul Cenad, împărțit în două de valea Mureșului, a pierdut o parte din teritoriile sale sud-estice, unde a fost constituit noul organism administrativ: Torontal. La începutul secolului al XIV-lea, cel mai important centru politic al comitatului era orașul Cenad, unde se afla catedrala condusă de episcopul Anton. Desigur, nu doar Biserica deținea proprietăți pe teritoriul unității administrative, ci și familii nobiliare în rândul cărora s-au numărat: Cenad, Monoszló, Csák, Bor-Kalan sau Salánki⁸³.

După cum știm, cea mai importantă familie nobiliară a comitatului a fost Cenad, pentru că posesiunile sale inițiale, datorite de Sfântul Ștefan, s-au concentrat pe acest teritoriu, însă și membrii celorlalte clanuri au fost credincioși dinastiei arpadiene, deoarece proprietățile lor s-au înmulțit de-a lungul timpul, dar în paralel formarea ramurilor familiale a subminat unitatea domeniile strămoșești⁸⁴, iar urmarea acestui fenomen a fost micșorarea puterii

⁸¹ *Archontológia*, p. 142.

⁸² *Anjou*, I, p. 516; DI 1979; DI 30294.

⁸³ Györfy Gy., *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*, I, Budapest, 1963, p. 843.

⁸⁴ Karácsonyi J., *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig*, I, Budapest, 1900, p. 164-167.

economice a clanurilor, din componența cărora unii membri au intrat în rândul nobilimii provinciale sau în rândul iobăgimii.

Prin tradiție, aceste familii au susținut autoritatea centrală cu ajutorul căreia și-au extins posesiunile. Rămâne totuși neclară atitudinea lor față de Carol Robert, în contextul în care episcopul Anton s-a numărat printre opozanții săi. Considerăm că, inițial, autoritatea episcopului a fost influentă, cel puțin până în anul 1307, pentru că cel mai important centru politic al întregului comitat era Cenad. Instalarea episcopului Benedict și sosirea regelui la Timișoara au avut un anumit impact asupra opțiunilor politice ale nobilimii, care a trecut de partea dinastului. În această ordine de idei, exemplul prezentat mai sus, cel al nobililor Telegdi din neamul Cenad, este grăitor.

În ceea ce privește situația politică a comitatului Cenad, în primul deceniu al secolului al XIV-lea au fost emise mai multe supoziții. Potrivit unor cercetători, teritoriul său a intrat sub influența lui Borșa Kopasz⁸⁵, dar alte ipoteze sugerează că o porțiune a comitatului, în special valea Mureșului, a intrat în stăpânirea voievodului Ladislau, a cărui autoritate se întindea până la Szeged⁸⁶. Pe de altă parte, istoricul Engel Pál este prudent în a atribui voievodului ardelean stăpânirea întregului curs al Mureșului, motiv pentru care îl situează în capul listei comiților Cenadului din secolul al XIV-lea pe Lampert din neamul Herman⁸⁷, unul dintre baronii coroanei.

Discuția rămâne deschisă, în special din cauza lipsei unei cetăți de piatră de pe teritoriul comitatului în secolul amintit care ar fi limpezit puțin realitatea politică, deoarece apreciem că magnații au avut un interes redus pentru teritoriile lipsite de fortificații.

Principial, tulburările create de luptele pentru coroană și absența unei autorități centrale se numără printre elementele care determină coagularea nobilimii ca stare socială. Desigur, aceste premise par ideale pentru dezvoltarea și afirmarea nobilimii provinciale, dar lipsa unui centru politic a întârziat acest proces.

Prima dovadă despre funcționarea jurisdicției nobiliare este adusă de organizarea unei adunări comitatense în anul 1330⁸⁸, în cadrul căreia și-au desfășurat activitatea patru juzi ai nobililor. Considerăm totuși că organizarea comitatului nobiliar a avut loc mai devreme. Lampert este menționat în calitate de comite al Cenadului pentru prima oară în anul 1314, perioadă în care deținea

⁸⁵ Borovszky S., *Torontál*, p. 349.

⁸⁶ T. Sălăgean, *op.cit.*, p. 90; Engel P., *Az ország*, p. 111, nota 105.

⁸⁷ *Archontológiá*, p. 122;

⁸⁸ Györffy Gy., *Az Árpád-kori Magyarország*, I, 1963, p. 842.

și demnitatea de jude al țării. Prin urmare, acesta activa la curtea regelui și, fără îndoială, prezența sa în comitat era suplinită de un vicecomite. Numele acestuia nu este cunoscut, dar considerăm verosimilă existența sa, deoarece funcționarea instituției comitelui, în situația în care se număra printre baronii regelui, nu poate fi judecată fără existența unui aparat administrativ extins la nivelul întregului comitat.

Din aceste motive începutul activității administrației nobiliare în comitatul Cenad poate fi stabilit pentru toamna anului 1314, fără a exclude atestarea sa mai timpurie, începând chiar cu anul 1311.

Puțin mai diferită este situația comitatului Cuvin, despre care toate informațiile deținute – foarte reduse – sugerează că la începutul secolului al XIV-lea s-a aflat între teritoriile stăpânite de Csák Ugrin⁸⁹.

De altfel, existența sa ca unitate administrativă a fost pusă sub semnul întrebării de literatura de specialitate mai timpurie. Comitatul Cuvin a fost încadrat între organisme administrative efemere sau dispărute imediat după constituire⁹⁰, în timp ce o altă ipoteză vorbește de integrarea sa în *districtele vecine* datorită slabei sale organizări⁹¹. Totuși, documentele atestă existența comitatului încă de la începutul secolului al XIII-lea⁹², realitate ce nu exclude nicio posibilă funcționare mai timpurie. Având suportul acestor informații, apreciem că existența comitatului Cuvin nu poate fi efemeră – numărul redus de documente din secolul al XIII-lea și începutul celui următor determină o asemenea impresie – ci, fără îndoială, a existat o continuitate instituțională de la întemeierea sa, în secolul al XII-lea, până la începutul secolului al XVI-lea.

O parte a lacunelor izvoarelor documentare acoperă aproape întreaga primă parte a secolului al XIV-lea, când situația teritoriului din stânga Tisei este neclară. În această perioadă cele mai importante fortificații aflate pe suprafața comitatului rămâneau cetățile Cuvin și Becej. Despre cetatea din urmă există informații doar începând cu deceniul al doilea, situație care ridică semne de întrebare asupra organizării comitatului la începutul secolului al XIV-lea.

Chiar dacă unitatea administrativă se afla sub stăpânirea unui oligarh, nu putem presupune desființarea sa, ci cel mult se poate vorbi de o suspendare instituțională care în fapt ar presupune relativizarea hotarelor sale. În lipsa informațiilor, singurul reper rămâne cetatea Cuvin, care reprezenta o punte

⁸⁹ *Magyarország története 1301–1526*, harta de la p. 52-53.

⁹⁰ Pesty F., *Az eltűnt régi vármegyék*, I, Budapest, 1880, p. 369-417; Milleker B., *Délmagyarország középkori földrajza*, Temesvár, 1915, p. 17.

⁹¹ Șt. Pascu, *Voievodatul*, IV, p. 118.

⁹² DI 40.

de legătură între domeniile din estul și vestul Tisei. După cum știm, izvoarele atestă funcționarea acestei fortificații încă dinaintea sosirii maghiarilor, când ar fi reprezentat centrul formațiunii prestatale conduse de Glad. Fără îndoială, poziția sa strategică a propulsat-o în veacurile următoare la nivelul unui sediu politic important, motiv pentru care apreciem că în secolul al XII-lea a devenit centrul comitatului regal nou întemeiat. Cetatea nu-și pierde importanța nici în secolul următor, fiind caracterizată ca un punct de graniță între regatul arpadian și Bulgaria⁹³. Obținem astfel o continuitate de 400 de ani pentru funcționalitatea cetății Cuvin, dacă excludem perioada anterioară secolului al X-lea – datorită informațiilor sărace, cu toate că în privința acestei fortificații se poate vorbi de o continuitate care își are începutul în antichitate – motiv pentru care presupunem că era o așezare destul de dezvoltată la începutul secolului al XIV-lea. În acest sens știm că la Cuvin a existat în secolul al XII-lea un târg cu piețe și meșteșugari⁹⁴, dar probabil așezarea a fost afectată de invazia mongolă.

Ne-a atras atenția observația istoricului Adrian Andrei Rusu care vorbește de o anumită lipsă a dezvoltării consistente a nobilimii în zonele limitrofe ale regatului și despre posibilitatea ființării vechilor servienți regali în garnizoanele cetăților de graniță⁹⁵. Totuși, opinăm că și comitatele de margine au urmat același proces de transformare instituțională întâlnit pe toată suprafața Ungariei, iar în privința nobilimii provinciale există dovezi care atestă activitatea sa în comitatul Cuvin⁹⁶.

Începând cu anul 1340 la conducerea unității administrative este menționat *comes Geeb*, fiul lui Iacov, dar Engel Pál considera că acesta era doar un vicecomite și propunea identificarea titularului în persoana lui Pousa de Zeer, care se afla și în fruntea comitatului Caraș în anul 1325⁹⁷. Există mărturii care atestă unificarea conducerii celor două comitate începând cu anul 1346 (se presupune că acest lucru s-a realizat mai timpuriu)⁹⁸, fapt ce dovedește că adoptarea administrație nobiliare a avut loc mai timpuriu în comitatul Cuvin.

Spre deosebire de cele două comitate prezentate mai sus, Torontal reprezintă o creație administrativă târzie, prima sa mențiune având loc în anul

⁹³ Györffy Gy., *Az Árpád-kori Magyarország*, III, 1987, p. 317.

⁹⁴ Elter I., *Magyarország Idrīsi földrajzi művében (1154)*, în *Acta Historica*, 1985, 82, p. 59-61.

⁹⁵ *Castelarea carpatică*, p. 311.

⁹⁶ DF 233326.

⁹⁷ *Archontológia*, p. 142.

⁹⁸ *Ibidem*, p. 139.

1307, într-un document emis de capitlul de Bács⁹⁹. Potrivit unor opinii mai vechi, apariția acestui comitat a fost o consecință a constituirii arhidiaconatului omonim, creat la rândul său datorită numărului redus de credincioși catolici care plăteau zeciuiala în comitatul Cuvin¹⁰⁰. Recent, istoricul Adrian Magina leagă constituirea Torontalului de transformările teritorial-administrative ale aceluiași comitat Cuvin¹⁰¹.

Acestor motive li se adaugă construirea cetății Becej, care a devenit centrul politic al comitatului. Prima menționare a cetății are loc în anul 1315, atunci când pe teritoriul său funcționa *castelum*-ul *Hasznos*, de unde Carol Robert își redacta scrisoarea către abația Igrış¹⁰². Becej devine cetate începând cu anul 1318, dar nu se afla sub autoritatea vreunui comitat bănățean, ci era administrată de comitele de Srem. Astfel, primul castelan al cetății este Toma Széchényi, care în perioada cuprinsă între anii 1319-1321 era titularul comitatului din dreapta Tisei¹⁰³. Odată cu numirea sa la conducerea voievodatului Transilvaniei, comite de Srem devine Nicolae Szécsi, care deținea și funcția de castelan al cetății Becej¹⁰⁴. Până în anul 1323 cele două demnități sunt deținute de aceeași persoană, ceea ce demonstrează că în perioada cuprinsă între anii 1318-1323 honorul comitatului Srem presupunea și administrarea cetății Becej. Schimbarea intervine odată cu anul 1323, când banul de Mačva obține conducerea comitatului din dreapta Tisei¹⁰⁵.

Această realitate pare a perpetua o situație politică anterioară anului 1311, când teritoriile sudice ale regatului s-au aflat sub autoritatea magnatului Csák Ugrin, astfel, ipoteza potrivit căreia stăpânirea acestuia s-a extins și în stânga Tisei devine veridică.

Toate aceste informații ne determină să identificăm apariția comitatului Torontal în perioada cuprinsă între sfârșitul veacului al XIII-lea și anul 1307, când este atestat în premieră, deci anterior momentului în care comitatul Srem intra în sfera de autoritate a baronului care gestiona teritoriile din sudul regatului, dintre Sava și Tisa.

⁹⁹ *AO*, II, p. 101.

¹⁰⁰ Györffy Gy., *Az Árpád-kori Magyarország*, III, 1987, p. 312.

¹⁰¹ A. Magina, *Câteva documente privind comitatul Torontal în secolul al XV-lea*, în *Banatica*, 22, 2012, p. 56.

¹⁰² Engel P., *Az ország*, p. 111, nota 105.

¹⁰³ *Archontológia*, p. 199.

¹⁰⁴ *AO*, VII, p. 49-50, nr. 88-89; DI 99892.

¹⁰⁵ *Archontológia*, p. 199.

În ceea ce privește constituirea administrației nobiliare, nu beneficiem de dovezi concrete pentru începutul secolului al XIV-lea. Nu avem posibilitatea de a asocia aceste transformări instituționale de separațiile administrative din anul 1323, dar este cert că la cumpăna veacului sunt menționați juzii și jurații asesori ai acestui comitat¹⁰⁶.

În pofida numeroaselor lacune documentare care privesc perioada sa de început, suntem tentați să considerăm că Torontal prezintă o evoluție aparte față de restul comitatelor bănățene. În cazul său nu putem vorbi despre comitatul regal și metamorfozele sale ulterioare, deoarece a fost constituit conform noilor tendințe politico-sociale de la cumpăna secolelor XIII-XIV. Prin urmare, susținem că de la întemeiere și până la cucerirea otomană a cunoscut aceeași formă de organizare administrativă, specifică comitatului nobiliar.

În loc de concluzii

După cum observăm, premisa care identifica apariția comitatelor nobiliare anterior anului 1315, și pe care ne-am hotărât să o adoptăm, s-a dovedit a fi fără suport. Doar în privința comitatului Arad există dovezi certe care demonstrează implicarea nobilimii provinciale în administrația locală înainte de stabilirea reședinței regale la Timișoara. În cazul celorlalte comitate, lipsa dovezilor obturează demonstrarea unui asemenea deziderat, iar hazardul documentar, precum și evenimentele tulburi din această perioadă sugerează mai degrabă o lipsă a unei implementări instituționale simultană pe suprafața întregului regat maghiar.

O altă ipoteză preluată de noi, încetățenită în literatura de specialitate, potrivit căreia oligarhii au obstrucționat apariția comitatului nobiliar, ridică multe semne de întrebare. Așa cum am constatat, prima administrație nobiliară din zona bănățeană apare pe un teritoriu stăpânit de un magnat care, chiar dacă a acceptat autoritatea coroanei, a continuat să-și guverneze domeniul fără vreo restricție. Astfel, adevărata înstăpânirea a lui Carol Robert asupra Transilvaniei are loc din momentul instalării lui Toma Séchenyi în scaunul voievodal, iar asupra întregului Banat, începând cu anul 1322.

Deși ne-am propus să surprindem momentul de debut al administrației nobiliare în această regiune din urmă, constatăm că acest eveniment nu poate fi asociat unui an anume, ci s-a întins de-a lungul unei perioade mai mari de timp. Drept urmare, considerăm că legile adoptate în timpul domniei ultimului

¹⁰⁶ Fejér, IX/1, p. 554.

rege arpadian nu reprezintă etapa de început a creării comitatului nobiliar, ci finalul acestui proces instituțional.

Fig. 2. Organizarea administrativă a Banatului, în sec. XIV-XV.

NOBLE COUNTY: CHARACTERISTICS AND FORMING. THE CASE OF THE MEDIEVAL BANAT

Abstract

In contrast with the royal county, created and consolidated by the kings of Arpád Dynasty, the noble county represents a creation of the same dynasty, but one that becomes a reality at the general kingdom level only in the 14th century. From the administrative point of view, the noble county doesn't represent an innovation, but it is considered as an institutional transformation starting from the old administrative form, which could be definite by self-government.

On the Banat territory, the noble county was already functional at the beginning of the 14th century, without any clear rules for its forming. The very difficult situation at the start of Carol Robert's reign leads to the same administrative division for the whole territory of the region, and that can be observed despite of the very penurious documentary sources. At the end of the interregna and the suppression of the oligarchs' power, the region between the Mureș and the Danube goes through certain administrative changes, and it's now when we have at that moment 6 counties in this region: Cenad, Arad, Timiș, Cuvin, Caraș and Torontal.